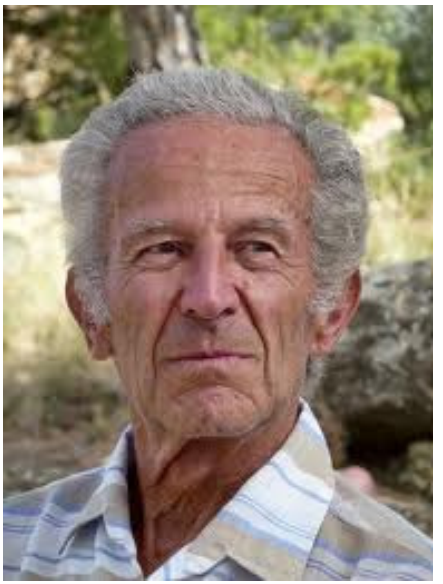
STUDIA MEDIAEVALIA CURT WITTLIN DICATA

MEDIAEVAL STUDIES IN HONOUR CURT WITTLIN

ESTUDIS MEDIEVALS EN HOMENATGE A CURT WITTLIN

ENTITATS COL·LABORADORES

Grup de recerca consolidat de la Generalitat de Catalunya SGR 2014-119 (2014-2016): «Cultura i literatura a la baixa edat mitjana» (NARPAN)

Grup de recerca de literatura catalana medieval de la Universitat d'Alacant (LICATMED)

Grup d'investigació de la Universitat d'Alacant «EXPLANAT: Recerques de llengua i literatura catalanes»

Projecte de recerca FFI2013-45931-P del Ministerio de Economía y Competitividad: «La cultura literària medieval i moderna en la tradició manuscrita i impresa» (V).

Projecte de recerca FFI2014-52380-C2-2 del Ministerio de Economía y Competitividad: «El contexto literario de las poesías de Ausiàs March»

Fundació Carulla

Institució de les Lletres Catalanes. Generalitat de Catalunya

University of Saskatchewan. College of Arts and Science

Universitat de València. Departament de Filologia Catalana

STUDIA MEDIAEVALIA CURT WITTLIN DICATA

MEDIAEVAL STUDIES IN HONOUR CURT WITTLIN

ESTUDIS MEDIEVALS EN HOMENATGE A CURT WITTLIN

Edició a cura de Lola Badia, Emili Casanova i Albert Hauf

INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA
«SYMPOSIA PHILOLOGICA», 25
Alacant, 2015

Studia mediaevalia Curt Wittlin dicata = Mediaeval studies in honour Curt Wittlin = Estudis medievals en homenatge a Curt Wittlin / edició a cura de Lola Badia, Emili Casanova i Albert Hauf. – Alacant : Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2015. – 366 p. ; 23 x 17 cm. – («Symposia Philologica» ; 25)
Textos en català, castellà i anglés. – Inclou referències bibliogràfiques

ISBN: 978-84-606-8839-6
D.L. A 505–2015

1. Wittlin, Curt – Discursos, assaigs, conferències. 2. Literatura catalana – Anterior a 1500 – Història i crítica. 3. Català medieval (Llengua) – Història. I. Badia, Lola (1951-). II. Casanova, Emili . III. Hauf i Valls, Albert Guillem. IV. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. V. Sèrie

821.134.1'04.09
811.134.1"04/14

Director de la col·lecció: Josep Martines

© Els autors

© D'aquesta edició: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana
Universitat d'Alacant

Primera edició: juny de 2015

Portada: Llorenç Pizà

Il·lustració de la coberta: signatura de Curt Wittlin

Imprimeix: Quinta Impresión S. L.

ISBN: 978-84-606-8839-6
Dipòsit legal: A 505-2015

Cap part d'aquesta publicació no pot ser reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, ja siga electrònic, químic, mecànic, òptic, de gravació o de fotocòpia, sense el permís previ de l'editor.

PRÒLEG

Curt Wittlin, romanista format a l'escola de Basilea, és un dels millors coneixedors de la cultura medieval. Es tracta d'un estudiós estimat per les seues qualitats humanes i valorat públicament amb diversos premis i distincions atorgats per les principals institucions literàries i polítiques catalanes, com ara l'Institut d'Estudis Catalans, la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona o la Generalitat de Catalunya, que li va concedir la Creu de Sant Jordi. Ja és hora que els col·legues i amics de professió també expressem el nostre respecte i admiració per la seua llarga i fructífera trajectòria. Per això li oferim la present miscel·lània sobre temes de les especialitats que compartim amb la voluntat de mostrar fins a quin punt li estem agraïts i com, de fet, ens sentim beneficiaris dels seus ensenyaments.

En efecte, un nombre prou representatiu d'especialistes, vint-i-sis, cultivadors de la cultura medieval i moderna, hem volgut oferir un tastet del nostre treball, amb sentiment de gratitud, a la tasca d'en Wittlin, que a partir d'una completa formació grecollatina i una àmplia visió romanística fou pioner en molts aspectes, com en l'aprofitament de la informàtica per a estudiar les fonts, els temes i la llengua d'autors medievals: en especial, les concordances inèdites de l'obra de Roís de Corella, o el repertori d'expressions multinominals, o continuador excel·lent de l'escola canadenca en l'estudi de l'obra d'Eiximenis.

Wittlin, malgrat regir una càtedra de lingüística romànica dedicada especialment al francés a la Universitat de Saskatchewan, Saskatoon (Canadà), no perdé mai el contacte amb els territoris de parla catalana, dels quals es va enamorar a través del testimoni i passió de Germà Colón, venint a Barcelona i València contínuament i estudiant majoritàriament temes de cultura i llengua del nostre territori, com el *Tresor* de Guillem de Copons, traducció medieval de Brunetto Latini, el *Tirant lo Blanc*, la *Doctrina Compendiosa*, que atribueix a Ramon Soler, Antoni Canals o la primera traducció de la *Vida de Santa Caterina de Sena*. Encara

recordem com ens demanava que li microfilmàrem els manuscrits d'Eiximenis i d'altres, com aprofitava cada viatge de recerca per a impartir conferències i classes als professors i alumnes de les nostres universitats i compartir experiències i projectes, sovint inici i camí de noves investigacions i noves perspectives en la nostra ciència.

Voldríem, Curt, que prengueres aquesta miscel·lània d'estudis com un obsequi dels teus col·legues i amics que valoren la teua tasca, la teua aportació i la teua bonhomia, que et portava a enfrontar-te a qualsevol tema nou sense por ni dubtes. Estem segurs que et farà goig que siga editada en terres valencianes, en l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, a les quals tu tantes contribucions has fet, acadèmiques i personals, quan començares a venir en els anys 80, quan ací no teníem ni tradició ni especialistes en la matèria que tu dictaves, que tantes inquietuds crearen. Una bona part dels col·legues que t'estimen no ha pogut contribuir a esta obra per altres compromisos previs, però hi ha volgut estar present des de la *Tabula Gratulatoria*.

En esta miscel·lània està representada tota la filologia catalana, la qual has divulgat pel món amb desenes de ressenyes i ponències en congressos, totes les universitats amb què tu t'has relacionat, les de dins (UA, UAB, UB, UdG, UJI, UOC i UV) i les de fora (Basilea, Binghamton, Toronto i Temple), i una bona part dels col·legues que més has estimat o amb qui més t'has relacionat.

Volem agrair de tot cor la col·laboració de les institucions, universitats, fundacions i projectes de recerca que han fet possible l'edició d'aquest volum, i, en especial, la de l'IIFV.

Per molts anys, amic i col·lega Curt, català de Basilea i suís de València.

Lola Badia
Emili Casanova
Albert Hauf

LA SEMÀNTICA DEL VERB *ENTENDRE* AL *DOTZÈ LLIBRE DEL CRESTIÀ*

1. Introducció

De les obres de Curt Wittlin, la que més he consultat des de la seva publicació fa més de vint anys és l'impressionant *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues* (Wittlin 1991). Aquest inventari, a més del seu interès per als estudis de la literatura catalana medieval, la traductologia i l'estilística, és també una eina utilíssima per als estudis del lèxic del català antic i una font molt rica per a la història semàntica dels mots. Sense entrar en la problemàtica de la sinonímia o en la qüestió de la funció d'expressions binàries o múltiples, la mera possibilitat de veure amb quins mots pot ajuntar-se una determinada paraula proporciona una primera visió del seu abast semàntic (cf. Wittlin 1991: 65-66), i mostra en quines àrees conceptuals pot aparèixer el mot, perquè entre els elements d'un binomi hi ha d'haver algun tipus de relació semàntica que permeti que en un determinat context els dos mots apareguin emparellats, units per una conjunció copulativa o disjuntiva.

Quan, estudiant el verb *entendre* com a verb modal al *Curial* (Schmid 2012: 872), em va cridar l'atenció la polisèmia d'*entendre* en català antic, vaig consultar el *Repertori* i vaig trobar-hi *entendre* formant parell amb els verbs següents:[1] *aprendre* (2), *aspirar* (3), *cobejar*, *conèixer* (4), *considerar*, *donar cura*, *escoltar*, *esforçar* (2), *estimar* (2), *estudiar*, *figurar*, *guardar* (3), *inferir*, *metre's*, *mirar*, *notar*, *ocupar-se*, *oir* (5), *pensar*, *percebre* (4), *punyar*, *saber* (4), *sentir*, *vagar* (2), *veure* (2) i *voler* (Wittlin 1991: 279). Aquesta llista de verbs acompanyants, que pertanyen a àmbits semàntics molt diversos de la volició (general i aplicada), de la percepció (activa i passiva, física i mental) i de la cognició, palesa l'extensió de la polisèmia d'*entendre* i la varietat de les esferes conceptuals en què pot aparèixer

1. Entre parèntesis indiquem el nombre d'ocurrències de la mateixa combinació.

en català antic. En aquesta contribució en homenatge al professor Wittlin, em proposo il·lustrar els usos i els valors d'*entendre* mitjançant exemples d'un text medieval, és a saber, el *Dotzè llibre del crestià* de Francesc Eiximenis, un autor el nom del qual se sol associar amb el de Curt Wittlin. El corpus estudiat comprèn el preàmbul, l'índex de les rúbriques i els capítols 1 a 212.[2]

2. Sobre l'evolució semàntica del verb *entendre*

El llatí INTENDERE (< IN + TENDERE), l'ètim d'*entendre*, significà originàriament 'estirar, estendre (cap a alguna cosa)'. Ja en llatí s'utilitzava no solament en sentit recte amb objectes com *velum*, *arcum*, *digitum*, *manus*, *bracchia*, etc. (Lewis & Short s.v. *in-tendo*, ac. I.), sinó també metafòricament, amb complements que es refereixen als sentits corporals, per exemple *~ sensus ad res percipiendas* (TLL VII.1, p. 2113, l. 70) 'dirigir (algú) els sentits cap a les coses per percebre-les', *~ in caelum oculos* (TLL VII.1, p. 2113, l. 72) 'dirigir els ulls [i. e. la vista] cap al cel', 'mirar cap al cel', *~ aures ad tua verba* (TLL VII.1, p. 2113, l. 75) 'dirigir les orelles [i. e. l'oïda] cap a les teves paraules', 'escoltar les teves paraules', etc. A més dels exemples relacionats amb l'atenció sensorial, es troben també expressions referides a l'atenció mental com *intendere animum*, *~ curae*, *~ considerationes* (*in aliquid* / *ad aliquid* / *alicui rei*), que signifiquen 'dirigir l'atenció (cap a alguna cosa)', 'posar atenció o cura (en alguna cosa)'.[3]

El punt de partida de la diversitat de significats que tenen els continuadors romànics d'INTENDERE s'ha de cercar en usos el·líptics d'expressions com aquestes. Amb l'el·lipsi del substantiu (*aures*, *animum*, etc.), el seu significat primer queda sobreentès i després és expressat implícitament pel mateix verb, que d'aquesta manera amplia la seva polisèmia.

Mentre que el significat recte espacial 'estirar, estendre' s'ha conservat en el romanès *întinde* (DEXonline, s.v.), les altres llengües romàniques medievals han desenvolupat, a partir dels usos metafòrics citats, una gamma d'accepcions que tenen en comú trets semàntics com 'atenció' i 'fixar-se'. Les podem agrupar a l'entorn de tres significats:

2. Citem per l'edició del *Dotzè* (1a part, vol. I) de Xavier Renedo *et alii* 2005, indicant-ne la pàgina i la línia. Seguim aquesta edició segons les dades del *Corpus Informatitzat del Català Antic* (*CICA*) [<www.cica.cat>]. Agraeixo a Lea Helfenstein la seva col·laboració en l'ordenació dels materials.

3. Cf. Lewis & Short (s.v. *in-tendo*, ac. II.B.2. 'to direct one's thoughts or attention to any thing'), on se citen nombrosos exemples d'*animum intendere*, p. ex.: «quo animum intendat, facile perspicio» (Ciceró), «in ea re omnium nostrorum intentis animis» (Cèsar), «ad bellum animum intendit» (Sal·lusti), «[~] ad scribendum animum, oculos, manum» (Plini), «[~] animum studiis et rebus honestis» (Horaci) o, amb matís final, «intentus animus tuus est ad fortissimum virum liberandum» (Ciceró); exemples amb altres complements: «[~] *considerationem* in aliquam rem» (Ciceró), «[~] omnes *cogitationes* ad aliquid» (Livi), «omnium eo *curae* sunt intentae» (Livi).

I. 'fixar-se', 'mirar', 'escoltar': significats de percepció sensorial activa i intencional, derivats d'usos del tipus 'dirigir els sentits / la mirada / l'oïda cap a alguna cosa';

II. 'tenir la intenció (de fer alguna cosa)', 'proposar-se (alguna cosa)', 'aspirar (a alguna cosa)': significat derivat d'usos del tipus 'dirigir l'atenció cap a alguna cosa / cap a un objectiu';

III. 'dedicar-se (a alguna cosa)', 'ocupar-se (d'alguna cosa)': significat menys direccional que l'anterior, derivat d'usos del tipus 'posar atenció/cura en un objecte o una activitat'.

Com a verbs de percepció, a partir del significat I, els continuadors d'INTENDERE experimenten una evolució que els allunya progressivament del nucli semàntic 'atenció', que els porta de la percepció activa a la passiva, de la física a la mental i cap a un grau més alt de subjectivitat. D'aquesta manera, s'han perfilat uns significats consecutius com els següents:

IV. 'percebre (amb la vista, l'oïda)', 'veure'/'oir': accepcions de percepció sensorial no activa, sense matís intencional;

V. 'veure/oir una cosa percebent-ne el sentit', 'percebre (amb la intel·ligència)', 'comprendre';

VI. 'donar un sentit, una interpretació a una cosa', 'tenir una idea formada sobre una cosa'.

En algunes llengües, el valor principal modern correspon a la percepció auditiva (per exemple, en francès) en unes altres ha prevalgut la percepció intel·lectual, com és el cas del català (cf. REW núm. 4483, *DeCat* s.v. *tendre, DHLF* s.v. *entendre, DELI* s.v. *intendere*).

3. La presència d'*entendre* en el *Dotzè*

Amb 115 ocurrències en el primer volum del *Dotzè*, *entendre* és un verb ben representat, més freqüent, per exemple, que *llegir*, *oir* o *aprendre*, amb 89, 76 i 45 ocurrències respectivament, encara que la seva freqüència, naturalment, no és comparable amb la de verbs com *voler* (649 ocurrències) o *veure* (297 ocurrències).

Pel que fa a la morfologia, només assenyalem que no hi ha formes velars i que, en canvi, les formes sigmàtiques predominen al tema de perfet: les formes de tercera persona al perfet simple són sg. *entès* i pl. *enteneren*, a l'antic plusquamperfet de subjuntiu registrem la forma sigmàtica al singular (*entesés*) i alternança al plural (*entenessen/entesessen*).

Quant a la sintaxi, el que crida l'atenció és que en més de la meitat de les aparicions d'*entendre* estem davant de construccions amb infinitiu. En 50 ocurrències el mateix verb *entendre* apareix en forma infinitiva (entre les quals un

infinitiu perfet i un infinitiu passiu), i en uns altres quinze casos *entendre* és el verb conjugat en construccions amb infinitiu. Els nexes més freqüents són: *entendre a* + infinitiu (15 ocurrències, vegeu el capítol 4) *donar/dar a entendre* (13 ocurrències, vegeu el capítol 7) i *deure entendre* (13 ocurrències, vegeu el capítol 6).

Respecte a la semàntica, trobem exemples dels significats II, III, V i VI. Predominen els valors de percepció intel·lectual (V), als quals correspon aproximadament la meitat de les ocurrències.

4. Valors volitius: aspiració, propòsit, intenció

Partint del significat 'posar atenció', *entendre* presenta algunes vegades un matís final o intencional, per exemple en els casos següents, on significa 'aspirar a' o 'posar cura o esforç per aconseguir una cosa':

(1) Per tal legim que los grans filosoffs qui volien *entendre* a saviesa la primera cosa que fahyen era o que renunciaven a riqueses, o, si les retinguessen, posaven terme a no ajustar-ne pus […] (p. 404, l. 17).

(2) Antigament, los hòmens assenyalats sobiranament *entenien* que lurs infants fossen nodrits ['educats'] en la gola, specialment en beure, e a sobirana vergonya s'ó tenien que hom los tingués per amadors de la gola o de bons vins. (p. 109, l. 22).

Pel que fa a la sintaxi, quan *entendre* té valor volitiu només rarament trobem construccions com les anteriors, amb un complement format per *a* + substantiu (ex. 1) o una subordinada encapçalada per la conjunció *que* i amb el verb en subjuntiu (ex. 2); habitualment *entendre* volitiu és seguit d'un infinitiu introduït per la preposició *a*. Com hem dit més amunt, *entendre a* + infinitiu és la seqüència més freqüent amb *entendre* en el *Dotzè*, i quasi sempre forma una perífrasi modal en la qual *entendre* funciona com a verb semiauxiliar amb el valor de 'tenir la intenció, el propòsit, la voluntat' de fer l'acció expressada pel verb principal en infinitiu, com en el passatge (3) en què *entén a ffer* significa 'té la intenció de fer', i en l'exemple (4) on *entenem a dir* equival a *volem dir*, que també apareix en contextos semblants.

(3) […] car com les voluntats dels hòmens se muden tot jorn de bé en mal, o per lo contrari, ne hom no puxa saber de l'altre què té en son cor, ne què *entén a ffer* ne què farà, […] (p. 338, l. 31).

(4) Així com ha vegades, quant volem beneir algú diem-li que bona ventura li vénga o que bona sobreventa li haja, e per açò no *entenem a dir* sinó que Déus li faça gràcia que sobre aquell vinga bé, jatsia que los gentils entenessen per les dites paraules algunes badomeries (p. 222, l. 15).

Als exemples següents (5) i (6) el valor 'intenció' apareix confirmat explícitament pel context:

(5) La ·III· companyona hi ajusta sent Jerònim en una epístula dient que la fortalesa és ben gornida en l'om quant l'om ço que fa *entén a ffer* per honor de Déu e profit de la comunitat, car com *aquesta intenció* sia tota fundada en Déu e en caritat, Déus la prospera, […] (p. 118, l. 16).

(6) Així com negun hom sensat qui presta son coltell a l'altre no l'í *entén a prestar* que n'àucia negú ne n'ús en temps de sa fúria, així no és *intenció* de Déu quant dóna a l'hom qualsque béns quel'hom ne hús mal ne·n faça mal a negú (p. 365, l. 4).

En alguns casos, com (7) i (8), resulta difícil decidir si *entendre* i l'infinitiu formen una estructura mono-oracional o bi-oracional, és a dir, si estem davant d'una perífrasi o d'una seqüència de dos verbs principals.

(7) *Nemo militans Deo implicat se negociis secularibus*, e vol dir que negú qui *entena a servir Déu* no s'implica en los negocis seglars (p. 96, l. 10).

(8) Del dit depòsit eren maridades infantes sens dot; reemuts catius; […] e en especial eren aquí sustentats notables ciutadans qui havien lonch temps bé aconsellada la cosa pública e puys no podien tenir bé lur estament, car *no havien entès jamés a ajustar riqueses*, sinó al profit de la comunitat (p. 284, l. 19).

En aquests passatges, *entendre* es pot interpretar com a verb modal d'intenció o, eventualment, com a verb ple que significa 'atendre', 'dedicar-se a' (veg. el capítol següent, especialment els exemples (11) i (15)).

5. Accepcions relacionades amb activitats: atenció, dedicació, ocupació

En aquest capítol hem reunit exemples en què el verb *entendre* —majoritàriament seguit de la preposició *en*— presenta accepcions com 'atendre', '(pre-) ocupar-se d'alguna cosa', 'posar esforç en alguna cosa o activitat' i 'dedicar-se a alguna cosa o activitat'. Amb els valors tractats a l'apartat anterior, aquestes accepcions tenen en comú el nucli semàntic 'prestar atenció', 'posar cura', però són menys direccionals, menys orientats cap a una meta, els falta el component volitiu. Com és natural, els límits entre les diferents accepcions no són nítids. Quan *entendre* té el sentit de 'posar cura', no sempre es pot determinar clarament si el complement preposicional indica l'objectiu, com a l'exemple (1) de més amunt, o si es refereix més aviat a l'objecte de l'atenció o cura. Aquest dubte es presenta amb *entendre en salut* / *en la vostra salut* a l'exemple (9):

(9) No-res-menys que de vuy més vull *entendre en salut* de ma ànima, pus son vell e *hé entès* lonch temps *en* la vostra salut (p. 207, l. 8-9).

Quant al règim verbal, a l'accepció 'atendre', 'ocupar-se (d'una cosa)' trobem alguna vegada la preposició *a*:

(10) Diu aquí que aquest ordonà axí que totstemps sos cavallers e ell mateix, a hora que *no havien entendre* a les coses foranes, se apartaven en loch secret e aquí pensaven […] (p. 276, l. 3).
(11) Per tal jo e tots quants som devem totstemps sens manera *entendre a* tot servey e honor que fer puxam a la vostra senyoria […] (p. L, l. 35).

En canvi, quan *entendre* s'utilitza amb el significat de 'dedicar-se a (una activitat)', molt més freqüent, regeix la preposició *en*, com en els exemples següents:[4]

(12) Per què per açò en especial ascientà Cató son fill en la mort que totstemps *entesés en* estudi de bons libres […] (p. 30, l. 9).
(13) Lo terç punt […] era que les dones anassen a les batalles e *entenessen en* armes, la qual cosa és inconvenient per moltes rahons […] aytals dones no porien *entendre en* haver infants, com dona prenys no puxa treballar en res, per la qual cosa la ciutat sofferria gran dampnatge (p. 200, l. 4 - p. 204, l. 17).

Finalment, assenyalem que aquests usos d'*entendre (en)* 'dedicar-se (a)' els observem sovint en al·lusions a una activitat comercial:

(14) L'altra e segona manera que ell dava a les comunitats de enrequir-se sí era que fossen molts qui *entenessen en officis lucratius* e de gran guany, axí com són tots aquells qui *entenen en lana*, sí·s vol sien parayres, si·s vol tinctorers, si·s vol drapers, car la lana los fa tots grans richs hòmens. (p. 417, l. 4-5).
(15) Per rahó d'açò manà lo papa als clergues, […] , que negun clergue no gós *entendre en los negocis temporals*, car, com deya lo Salvador, negú no pot bé servir a dos senyors contraris. (p. 96, l. 12).

6. *Entendre* com a verb de percepció intel·lectual

Els usos del verb *entendre* que semànticament pertanyen a l'esfera de la percepció intel·lectual són pràcticament els mateixos que en la llengua moderna. També el comportament sintàctic n'és el mateix: *entendre* com a verb de percepció és transitiu i admet com a complement una subordinada substantiva (vegeu els exemples (16) i (24)).

Al voltant del nucli semàntic 'percebre amb la intel·ligència', hem trobat en el *Dotzè* les accepcions 'assabentar-se', 'comprendre' i 'interpretar', que exemplifiquem a continuació.

a) 'percebre (fixant-se), assabentar-se'

4. Compareu les construccions paral·leles «entendre en armes […] entendre en haver infants […] treballar en res» a l'exemple (13).

(16) Primerament, senyor molt alt, per endreçament vostre e de aquells qui açí volran estudiar, vos plàcia açí primerament *entendre* que aquest libre summàriament conté ·VII· parts principals (p. L, l. 19).

És l'únic passatge que hem trobat en el *Dotzè* en què *entendre* té el valor de percepció activa.

b) 'percebre el sentit (d'alguna cosa)', 'comprendre (alguna cosa)'

(17) E quant l'ase se víu en senyoria exorà e, com sia bèstia grossera, no *entenia* neguna rahó ne·l podien aportar a ffer res de bé. (p. 256, l. 23).
(18) E aprés deuen saber gramàtica per *entendre* los bons libres qui són posats en latí (p. 411, l. 10).

Sovint, el context fa veure més o menys explícitament que l'acte d'entendre és precedit per un acte de percepció física, és a dir, *entendre* vol dir 'percebre el sentit (d'una cosa llegida, vista, oïda)':

(19) *Legere et non intelligere negligere est*, e vol dir que legir per rahó de estudiar e no *entendre* no és sinó perdre temps (p. 22. l. 22).
(20) E tots *entenen* ja què vol dir aquell, e de present respondran que ver se diu aquell […] (p. 125, l. 5).
(21) Los ignorants, enemichs de sciència, no sabent *entendre* ço que vehen e que yo faç, o atribuexen tot al diable (p. 316, l. 9).

c) 'interpretar', 'donar una (certa) interpretació'

(22) Lo ·CCCXCIIII· [sc. capítol], *com se deu entendre* lo primer proverbi aportat contra la comunitat (p. LXV, l. 643).
(23) car quant ell diu que tots los habitadors de la ciutat deuen ésser uns mateixs, o vol dir que tots sien uns, ço és d'un cor e d'una voluntat a ffer bé e, *si axí u entén*, lavors li atorgam ço que diu, ne y à res contra nostre propòsit (p. 192, l. 20).
(24) […] que jamés en lo món no s'hedifficà neguna ciutat per art ne axí a livell de nou que ja no y hagués qualque altre hediffici grosser primer, […] ne Susis, de qui·s diu que fo hedifficada per Arfaxat, *no·s deu axí entendre* que, ans que ell la ornàs, […], que ja no y hagués qualque hediffici vell e antich (p. 234, l. 2).

La construcció reflexiva impersonal *se deu entendre* 's'ha d'entendre', 's'ha d'interpretar', que apareix a l'exemple (22), és una estructura bastant recurrent (9 ocurrències). Aquesta construcció té un valor deòntic atenuat i s'utilitza també per a introduir reformulacions i precisions:

(25) Ne és en contrari d'açò, ço diu, lo dit d'alguns qui han dit que la ciutat de Jherusalem no serà jamés de crestians longament fins a la fi del món, car per la fi del món *se deu entendre* la setena edat del món, en la qual lo món finarà (p. 235, l. 1).

(26) Nota açí, emperò, que la dita segona regla *no·s deu entendre* de esgleya, ne de escola ne de loch on l'om proffit a la multitut o la multitut a ell (p. 181, l. 18).
(27) *Panis cor hominis confirmet*, e vol dir que offici és del pa conformar e confortar lo cor de l'hom. […] E tot açò *se deu entendre* de comun córs, car en cars que l'hom usat e nodrit a menjar pa no n'hagués, ja per axò no morria, mas afflaquir-l'ia molt […] (p. 292, l. 7).

Les expressions *entès que* (28) i *entenent que* (29) amb el significat de 'vist que', 'considerant que' es troben en el camí cap a la gramaticalització. Semblantment als moderns *atès que* i *atenent que*, es fan servir com a locucions conjuntives per introduir justificacions, per exemple en:

(28) E *entès que* en la terra qui és dita de promissió cau encara ros de tanta virtut […] (p. 292, l. 18).
(29) *Entenent* encara, senyor molt alt, *que* a la casa d' Aragó d'on vós devallats som tots molt obligats, […] (p. L, l. 3).

7. La locució factitiva *donar/dar a entendre*

En relació amb els valors de percepció d'*entendre*, és de notar l'existència de la locució verbal *donar* (o *dar*) *a entendre*. Segons el *DCVB*, s. v. *entendre* (ac. II. 1. b), té dos significats, els dos factitius: 'fer entendre, fer veure clarament' i 'fer semblar una cosa que no és'. El *Repertori* de Wittlin (1991: 279) conté dues ocurrències de la locució en expressions binàries: «mostrar i donar entendre» (traducció de l'italià *dimostrare*) i «significar i donar a entendre» (traducció del llatí *consignificare*). De fet, les accepcions registrades en el *Dotzè*, on la locució apareix tretze vegades, es deixen agrupar precisament en 'mostrar' (en el sentit de 'fer veure clarament') i 'significar' (en el sentit de 'fer saber o fer creure per signes o paraules').

a) Exemples de la locució *donar/dar a entendre* amb el significat de 'mostrar', 'fer veure clarament' mitjançant un símil (30), una metàfora (31), una experiència (32):

(30) Lo segon [capítol] tracta com la dita celestial benuyrança *nos és dada a entendre* sots semblança d'una noble ciutat (p. LI, l. 4).
(31) Hoc encara, que lo sacriffici de la missa sia offert havent lo prevere la cara envers orient, e açò a *donar a entendre* que de sol Déu ve a la consciència nostra lo lum divinal, e lo saber e sciència de les coses celestials e esperituals, axí com de part d'orient nos ve totjorn lo lum corporal e lo dia (p. 14, l. 17).
(32) Si esperança haguesses axí mateix haguda en lo teu Creador, no·t lexara Ell caure per res, mas es-te fiat en la tua astúcia e aquí Déu s t'à desemparat, *donant-te a entendre* que la astúcia de l'hom no és bastant a regir l'om, […] (p. 224, l. 38).

b) Exemples de *donar/dar a entendre* amb el valor de 'significar', 'fer saber (per paraules)' (33 i 34) i de 'fer pensar, fer creure (per indicis)' (35):

(33) […] que volent Latinus, rey en Ytàlia, *dar a entendre* què era congregació civil posà-li nom *civitas*, qui vol dir *civium unitas*, ço és unitat de ciutadans […] (p. 162, l. 13).
(34) Nota así que en quant diu de moltes persones assats *dóna a entendre* que ciutat no pot ésser entre pochs, mas entre molts (p. 175, l. 5).
(35) Deya lo dit emperador que gran vergonya e gran negligència és de la senyoria que los estranys sien mal reebuts en lurs terres e *donen a entendre* que poca cura se han del bon estament de la terra, […] (p. 447, l. 17).

Aquest darrer exemple (35) és el que s'acosta més al sentit modern de 'deixar entreveure', 'insinuar' i a la segona accepció del *DCVB*, és a saber, 'fer semblar una cosa que no és'. En la llengua moderna la locució *donar a entendre* ha experimentat un procés de subjectivització, mentre que el valor factitiu és avui expressat per *fer entendre*.

Cal afegir que en el *Dotzè* la construcció amb *donar* només apareix amb *entendre* en qualitat de verb de percepció intel·lectual; amb els altres significats d'*entendre* l'expressió factitiva es forma amb el verb *fer*. «[…] aprés que lo dit Enoch fo gran, ell trobà primerament letres, e escriptura e arts sciencials, e *féu en elles entendre* e studiar la sua posteritat e successió» (p. 32, l. 23), és a dir, 'féu que la seva descendència es dediqués a elles [sc. l'escriptura i les ciències]'.

8. A manera de conclusió

Partint de la llista —aparentment— heterogènia dels «sinònims» o verbs que apareixen formant parell amb *entendre* en el *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues* (Wittlin 1991), hem examinat en el *Dotzè llibre del crestià* de Francesc Eiximenis si la polisèmia d'aquest verb és realment tan àmplia en català antic com ho suggereix el *Repertori.* Hem comprovat que, efectivament, la llengua medieval coneixia tota una gamma d'accepcions que conservaven encara el valor direccional derivat del significat etimològic 'estirar, estendre (envers)' a través de sentits figurats com 'dirigir l'atenció, la vista, la voluntat etc.'. Aproximadament la meitat de les ocurrències d'*entendre* en el *Dotzè* tenen accepcions caigudes en desús en català modern.

Per acabar, tornem als parells i grups de sinònims, perquè «[e]xpressions com les que es registren en el Repertori es troben, és clar, també en textos catalans originals» (Wittlin 1991: 12). Al *Dotzè* són només mitja dotzena les expressions binàries o múltiples que inclouen *entendre*, però Eiximenis les empra amb les mateixes funcions que els traductors. Sovint són un procediment estilístic per a emfatitzar (cf. Wittlin 1991: 65), com succeeix sovint en el grups multiverbals, com en aquesta sèrie de quatre verbs paral·lels «cant nexem […] res no *sabem*,

res no *entenem*, ne res no *remembram*, ne res no *rahonam*» (p. 20, l. 12) i, com diu Wittlin (1991: 13), «[c]ertes combinacions esdevindran fórmules»; és el cas de «*entendre e amar* Déu» (p. 148, l. 13 i 20), reminiscència lul·liana,[5] que Eiximenis utilitza dues vegades. No obstant això, aquí ens interessa més la funció de les expressions binàries com a recurs semàntic, quan s'afegeix «a un terme polisèmic un mot per eliminar l'ambigüitat, vectorial i contextual» (Wittlin 1991: 13), o quan el segon mot serveix per a «guiar el lector cap al camp semàntic contextual» (Wittlin 1991: 65). En el cas del verb polisèmic *entendre* en el *Dotzè* s'observa aquest efecte desambiguador en el ja citat «*entendre e studiar*» (p. 32, l. 23) i en «estigua *entès i separat* en oració» (p. 264, l. 18), on *studiar* i *separat* ('sol, aïllat') guien el lector cap al camp que hem anomenat «atenció, dedicació, ocupació», mentre que en «no volen *entendre*, *apendre* ne *saber* què és Déu» (p. 20, l. 22), i en «*saber e entendre* les pus altes veritats» (p. 148, l. 15), la combinació amb *saber* i *apendre* ens condueix cap a l'esfera de la intel·ligència.

Beatrice Schmid
Universität Basel

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

CICA = *Corpus Informatitzat del Català Antic* [<www.cica.cat>]

DCVB = Alcover, A. M. & F. de B. Moll (1930-1962), *Diccionari Català-Valencià-Balear*, 10 vol., Palma, Moll. [<http://dcvb.iecat.net/>]

DECat = Coromines, J. (1980-1991), *Diccionari etimològic complementari de la llengua catalana*, 9 vol., Barcelona, Curial.

DELI = Cortelazzo, M. & Zolli, P. (1979-1988), *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Bologna, Zanichelli, 5 vol.

DEXonline = *Dicționar explicativ al limbii române.* [<http://dexonline.ro>, consultat el 4.1.2015.]

DHLF = Rey, A. *et alii* (1992), *Dictionnaire historique de la langue française*, Paris, Le Robert, 2 vol.

Eiximenis, F. (2005), *Dotzè llibre del crestià*. Primera part, volum primer, edició de Xavier Renedo, coordinació de Sadurní Martí, amb la col·laboració d'Enric Bassegoda ... *et alii*, Girona, Universitat de Girona («Obres de Francesc Eiximenis», núm. 1), citem segons les dades del *CICA*.

Lewis, Ch. & Ch. Short, *et alii* (1879), *A Latin Dictionary*, Oxford, Clarendon. [<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059>]

5. El *CICA* conté 210 ocurrències de la combinació *entendre e amar*, gairebé totes procedeixen d'obres de Llull (*Disputació dels cinc savis*, *Doctrina pueril*, *Llibre de Meravelles*, *Llibre de Sancta Maria* i *Taula general*).

REW = W. Meyer-Lübke (1992 [3a ed. 1935]), *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag.

Schmid, B. (2012), «Un aspecto sintáctico del *Curial e Güelfa*: las perífrasis modales», dins A. Ferrando Francés (ed.), *Estudis lingüístics i culturals sobre* Curial e Güelfa, Amsterdam, Benjamins («IVITRA Research in Linguistics and Literature», 3), pp. 843-874.

TLL = *Thesaurus linguae Latinae Online*, Berlin/Boston, De Gruyter. [<http://www.degruyter.com/view/db/tll>, consulta 5 de desembre de 2014.]

Wittlin, Curt (1991), *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

— (2010), «Era cristià 'Lo Crestià' de Francesc Eiximenis? Història d'un error de paleografia», *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 48, pp. 163-177.

ÍNDEX GENERAL

Lola Badia, Emili Casanova & Albert Hauf, Pròleg 7

August Bover i Font, Curt J. Wittlin, nota biogràfica i bibliogràfica ... 9
Julio Torres-Recinos, Curt Wittlin: erudición, trabajo y calor humano ... 29
Rafael Alemany Ferrer, Els elements d'articulació interna en les proses mitològiques de Joan Roís de Corella 33
Lola Badia & Jaume Torró, Ambient internacional i cultura de cort al *Curial e Güelfa*: primer suplement a l'edició de Quaderns Crema 2011 51
Lluís Brines, Eiximenis i la ciència 67
Lluís Cabré & Jaume Torró, La data de naixement de Bernat Metge i d'Andreu Febrer, notaris i escriptors 81
Rosanna Cantavella, Expressions multiplicatives en textos catalans medievals 87
Antònia Carré, La traducció catalana abreujada del *Regiment de sanitat* d'Arnau de Vilanova és un abreujament de la traducció de Berenguer Sarriera? 103
Emili Casanova, *La xàvega dels notaris de 1604*: edició i estudi 117
Peter Cocozzella, Ekphrasis and the Mirrored Image: The Allegory of Despair in *La noche* by Francesc Moner, a Catalan Writer of the Late Fifteenth Century 137
Germà Colón Domènech, Entre la llengua i la història: Lluís Revest, valencià exemplar 157
Maria Conca & Josep Guia, Edicions i paratextos d'obres de finals del segle xv 167
Marinela Garcia Sempere, Consideracions al voltant de la transmissió impresa de les obres dels escriptors del segle xv; sobre Miquel Ortigues 189

Joseph Gulsoy, L'expressió «*mo e issa*» en la *Divina Comèdia* 203
Albert Hauf, La solució a un enigma: L'*Speculum Animae* (SA) i L'*Ars vitae contemplativae* (AV) 221
Llúcia Martín Pascual, El *Llibre del Tresor*, compendi de sabers medievals sobre filosofia natural 237
Tomàs Martínez Romero, *Encontre d'amor*: un poema de Joan Escrivà al *Jardinet d'orats* 257
Montserrat Piera, «E deya que açò devia sobiranament esquivar dona d'orde»: Francesc Eiximenis i les monges a *Lo llibre de les dones* 271
Josep Pujol, Dues notes sobre la circulació catalana de textos artúrics francesos: el *Cligès* de Chrétien de Troyes (1410) i *La Mort Artu* (1319) 289
Xavier Renedo, Idees i prejudicis d'Eiximenis sobre la poesia 301
Jaume Riera i Sans, Un nou manuscrit i una versió aragonesa del «Cercapou» 323
Josep E. Rubio, Alguns apunts sobre Salzinger com a traductor de Llull 333
Beatrice Schmid, La semàntica del verb *entendre* al *Dotzè llibre del crestià* 341
Jill Webster, Una mirada al tractament dels marginats i mal adaptats en el Regne de València entre 1350 i 1450 353

Índex general 385

TABULA GRATULATORIA

Archer, Robert
Área de Filoloxía Románica, Universidade de Santiago de Compostela
Avenoza, Gemma
Beltrami, Pietro
Bonner, Anthony
Cabré, Miriam
Casanellas, Pere
Coccozzella, Peter
Ferrando, Antoni
Gispert-Saüch, Pilar
Martí, Sadurní
Martos, Josep Lluís
Lleal, Coloma
Massip, Maria Àngels
Mérida, Rafael
Moran, Josep
NACS
Perea-Rodriguez, Òscar
Rasico, Philip
Ratcliffe, Marjorie
Reial Acadèmia de Bones lletres de Barcelona
Ribera Llopis, Juan Miguel
Santanach, Joan
Schib, Gret
Soler, Albert
Taula de Filologia Valenciana
Valero Rubio, Lluís
Vidal Tibbits, Mercedes
Vila Granero, Josep Carles
Wheeler, Max W.